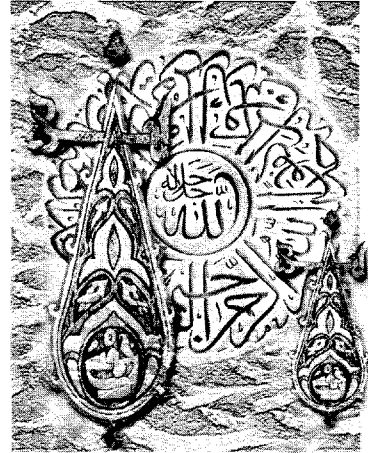


# کعبه

## واشیای هنری - تاریخی آن

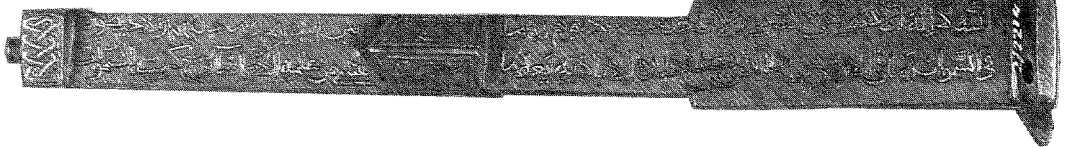


طرجان یلماز / محمدرضا نعمتی

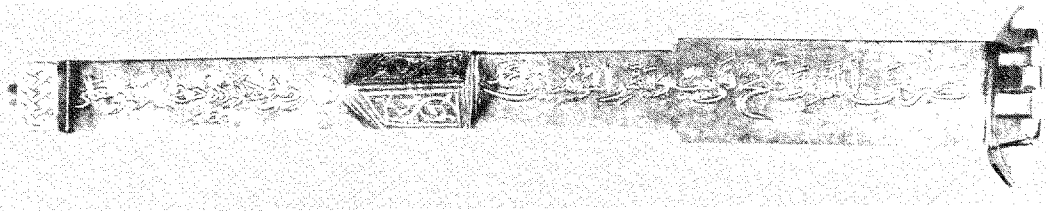
### نمونه کلیدهای عصر عباسی

۱- در تولید نمونه کلیدهای نخستین روزگارِ عباسی، آهن به کار رفته، لیکن کلیدهای دوره‌های پس از آن، از برنز ساخته شده‌اند. بی‌شک این دگرگونی و تحوّل، با پیشرفت‌های پدید آمده در صنایع معدن و فلزات، مرتبط بوده و نوشته‌های روی این قفل‌ها و کلیدها، به شیوهٔ طلاکوب و یا نقره کوب است. (تصاویر کلید مذکور در فصلنامهٔ «میقات حج» شمارهٔ ۳۹، صفحهٔ ۱۲۶ آمده است.)

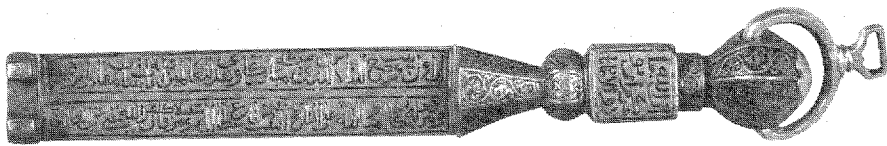
۲- در شمار دیگری از این نمونه قفل‌ها و کلیدها، دیده می‌شود که کلمات، با حروفی پر عرض، به صورت افقی کنده کاری شده و سپس با طلا و یا نقره پرگردیده است و بدین ترتیب ویژگی‌های مکتب موصل را، که طی دو قرن ششم و هفتم هجری (۱۲ و ۱۳ میلادی) جریان داشته، نشان می‌دهد.



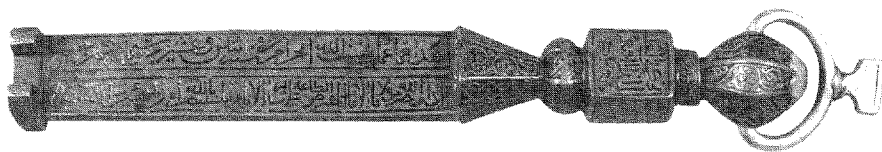
کلید دورهٔ عباسی به شمارهٔ ثبت ۲/۲۲۱۴



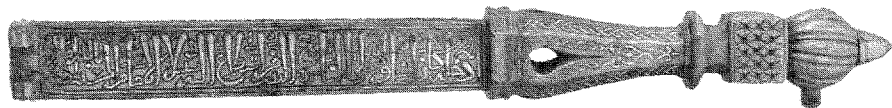
کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۴



کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۳



کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۳



کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۶

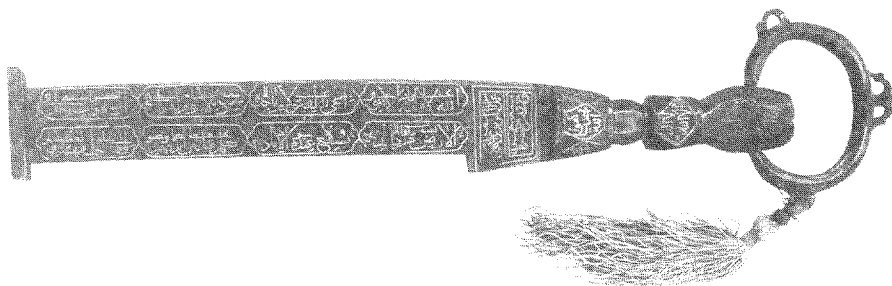


کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۶

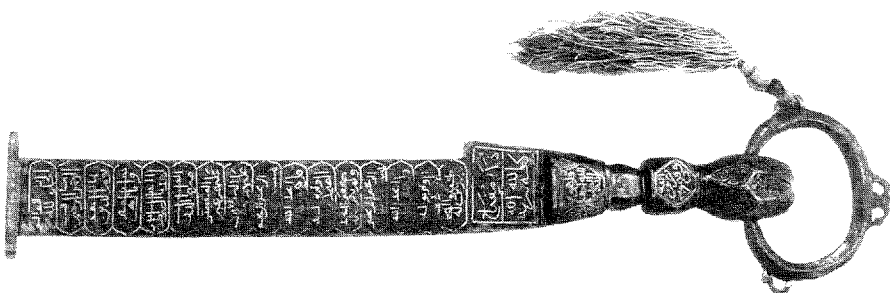


۳- کلیدهای طلا کوب و نقره کوب بخش دیگری از اشیای هنری - تاریخی کعبه است که با تارهای طلائی و نقره‌ای به صورت برجسته و به شکل‌های گوناگون تزیین

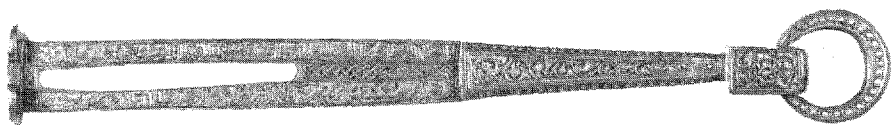
شده که به سرعت نگاه‌ها را به سوی خویش می‌خواند، به ویژه دو کلید آهنین و همچنین دو کلید برنز (تصاویر شماره ۴ و ۶، س. ط. ق: ۲/۲۲۱۷ و ۲/۲۲۱۶).



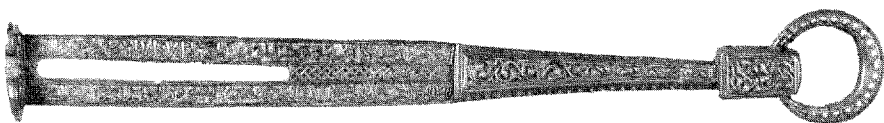
کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۱



کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۱



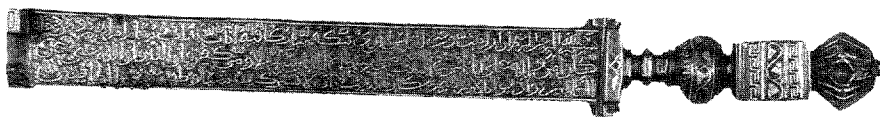
کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۲



کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۲

در روی نوع دوم از این نمونه‌ها، نوشته‌ها با حروف عریض دیده می‌شود و جز در سه عدد کلید، در بقیه از شیوه طلاکوب استفاده نشده است.





کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۷۵

برای نمونه کلیدهای سوم، قفلی وجود ندارد تا ما را با شیوه گشودن آنها آشنا سازد و تفاوت اندازه کلیدها نشان می‌دهد که قفل‌های آنها نیز متفاوت بوده‌اند. قفل‌هایی که از این نوع به شمار می‌آیند، از سه قسمت اصلی تشکیل شده‌اند:

- ۱- بدنه قفل، که میله عمودی دارد و نیز مرآت که به آن متصل است.
- ۲- سیستم مربوط به باز و بسته شدن میله عمودی به قفل.
- ۳- کلید.

کاربرد میله عمودی، آن است که از میان دو حلقه دو لنگه در کعبه می‌گذرد [و با پیوستن به بدنه قفل، بسته می‌شود]. میله یاد شده، بلند و استوانه‌ای شکل و درازای آن غالباً دو برابر طول قفل‌ها است ولی بدنه آن، گاه به شکل استوانه و گاه چند پهلو و داخلش خالی است و در یک سمت آن، سوراخی برای داخل شدن کلید در نظر گرفته شده است.

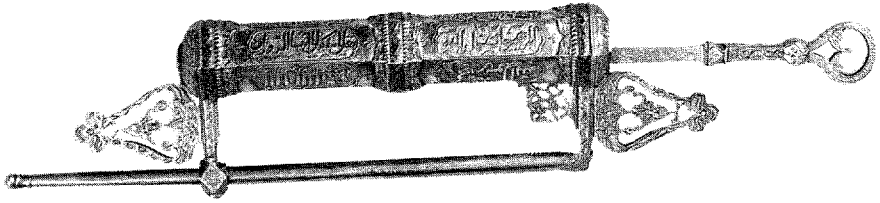
قسمت دوم، که کار باز و بستن قفل در داخل را انجام می‌دهد، فنهایی است دارای سه یا چهار دندانه [که در شیارهای میله عمودی قرار می‌گیرند و آن را قفل می‌کنند] و غالباً حرکت میله عمودی در بستن قفل دخالت دارد؛ چنانکه حرکت کلید در گشودن قفل دخیل می‌باشد:



کلید دوره عباسی به شماره ثبت ۲/۲۲۱۷

گاهی شکل کلیدها با یکدیگر مختلف است و بیشترین تفاوت‌ها در لبه‌های کلید یا در نوک آنها است و این تفاوت‌ها مربوط به فن آوری و ابتکارات تولیدکننده آنها است. گاهی یک کلید از چهار قسمت تشکیل شده است:





کلید دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۶۶

یا به شکل نیم دایره است: (تصویر به شماره ثبت ۲/۲۲۱۷)

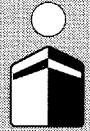
شکل دسته کلیدها یا دستگیره آنها نیز با یکدیگر تفاوت دارد، ولی بیش از دو قسمت ساخته شده‌اند که به قسمت بالای آن حلقه کلید متصل است. اما آنچه تفاوت اساسی میان یک کلید با کلید دیگر است، دقت عمل و ظرافت ساخت آنها است و اختلافات اندکی هم در شکل‌های هندسی آنها مانند: منشوری، کروی و مکعب وجود دارد. این تفاوت‌ها، چه از جهت ساخت و چه از نظر نوع خطاطی روی آنها، بازتاب مکتب هنری موصل است که با نقوشی از ساقه و گل‌های گیاهی تزیین شده‌اند.

نوشته‌های روی کلیدها، این امکان را برای ما به وجود می‌آورد تا مراحل حل راکه خط عربی پشت سر گذاشته، مورد بررسی قرار دهیم؛ چرا که نوشته‌ها و خطاطی‌ها، هسته اصلی تزیینات به شمار می‌روند، البته نقوشی که به شکل ساقه‌های گیاهی به هم پیچیده و برگ‌های نخل می‌باشند، از جایگاه ویژه‌ای در زیبا سازی دسته کلیدها برخوردارند؛ چنانکه می‌توان عناصر تزیینی تکراری، نوشتجات درهم و کادرهای زاویه دار را، که از ویژگی‌های منطقه دریای مدیترانه است، از تزیینات آنها به شمار آورد.

### کلیدهای عصر مملوکی

در دوره مملوکیان مصر، ساخت کلیدها به‌طور کلی به همان شیوه سنتی گذشته جریان داشته است، ولی پاره‌ای تفاوت‌ها از نظر اندازه و نوع تزیینات، در آنها به چشم می‌خورد؛ زیرا در ساخت این کلیدها در مقایسه با کلیدهای عصر عباسی، توجه بیشتری به عمل آمده است، به‌ویژه تزیین خطوط و سبک طلاکاری آنها، که نشانگر مهارت فوق‌العاده آنها در این کار است، در این جا نکته قابل توجه دیگری وجود دارد که دلیل امتیاز این کلیدها بر دیگر کلیدهاست، و آن وجود قسمت‌های کروی شکل در سمت





بالای آنها است که بدین ترتیب به درازای آنها افزوده است.

هر یک از ضلع‌های این کلیدهای مکعب شکل، با نوشته‌هایی تزیین گردیده و بیشتر آنها آیات قرآن می‌باشد، ولی در پاره‌ای موارد تمام یک آیه نوشته نشده است و گاه نام سازنده کلید و اسم خلیفه‌ای که دستور ساخت آن را داده و نیز تاریخ ساخت آن بر روی آنها دیده می‌شود.

در ضمن گاهی دیده می‌شود که سازنده، به‌طور کلی اولویت را به نوشتن آیات قرآن بر بدنه کلید می‌داده و چنانکه جای خالی باقی می‌مانده، نام خلیفه را در آنجا می‌نوشته است و اگر جایی در بدنه باقی نمی‌ماند، نام او را در حواشی و یا در قسمت پایین کلید می‌نگاشت و بدین ترتیب جای خالی نمی‌گذاشت. در بخشی از کلیدها، گاه بعضی از اسمای حسناى الهی را نیز شاهدیم.

اکنون به ارائه فهرستی از آیات قرآن می‌پردازیم که بر روی این مجموعه کلیدها و قفل‌ها ثبت شده و جایگاه خاص خود را دارد.

فاتحة الكتاب: آیات ۷، ۱	حج: آیات ۶، ۲۹
بقره: آیات ۲۵، ۲۵۵	مؤمنون: آیه ۱۱۶
آل عمران: آیات ۲۶، ۹۶، ۹۷	فتح: آیات ۱، ۴، ۲۷، ۲۹
نساء: آیه ۵۸	حشر: آیات ۲۱، ۲۴
انعام: آیات ۵۹، ۷۳	صف: آیه ۱۳
توبه: آیه ۳۳، ۱۲۹	قریش: آیات ۱، ۴
ابراهیم: آیه ۳۷	اخلاص: آیات ۱، ۴
اما آیاتی که به‌طور مکرر بر روی آنها نوشته شده، عبارتند از:	
آل عمران: آیات ۹۶، ۹۷	فتح: آیات ۱، ۳
صف: آیه ۱۳	

در مجموعه اشیاى هنرى - تاریخ کعبه، قفل و کلیدی است که پیشینه آنها به دوره مملوکی باز می‌گردد و از نوشتار روی آنها بر می‌آید که به «باب توبه» که به عنوان «باب الرّحمة» نیز شناخته می‌شود، اختصاص داشته است.<sup>۱</sup>

## در کعبه معظمه

یکی از اشیای نفیس گنجینه هنری - تاریخی کعبه، یک لنگه در کعبه است که از چوب با پوششی از آهن ساخته شده و اندازه آن  $۲۰ \times ۱/۴۵$  متر می‌باشد. این در، در بخش امانت‌های مبارک موزه طوب قاپی نگهداری می‌گردد.

## دیگر کلیدهای عصر عباسی و مملوکی

مجموعه دیگری، غیر از مجموعه اشیای نفیس طوب قاپی، نیز موجود است که وجود پنج کلید، آن مجموعه را کامل کرده است. تاریخ دو عدد از آنها، به عصر عباسی باز می‌گردد که در مجموعه «نهاد سعید» در ریاض نگهداری می‌شود و بر روی آنها نوشته شده: به فرمان فرمانروایی که در قرن هفتم هجری، برابر با سیزدهم میلادی به زیارت خانه خدا آمده، در مکه ساخته شده است. نوشته‌های روی آنها به صورت طلاکوب است، جنس کلید از برنز و با نقوش گیاهی تزیین گردیده است.<sup>۲</sup>

دو عدد دیگر آنها به دوره مملوکی مربوط می‌شود و تاریخ ساخت آن ۷۶۵ ه. ق. ۱۳۶۳ میلادی می‌باشد و در حوزه هنر اسلامی در قاهره نگهداری می‌گردد و یکی از آنها به «سلطان اشرف ناصرالدین فرج (۱۳۹۹ - ۱۴۱۲ میلادی)» تعلق دارد و هم اکنون از متعلقات موزه لوفر در پاریس می‌باشد و تاریخ ساخت آن ۱۴۰۵ میلادی است. جنس این کلید از آهن بوده و طلاکوب گردیده است.

## کلیدها و قفل‌های عصر عثمانی

شمار کلیدها و قفل‌هایی که تاریخ آن به عصر عثمانی باز می‌گردد، برابر دو مجموعه‌ای است که از آن یاد کردیم. در میان آنها، قفل‌هایی وجود دارد که کلیدهای آنها مفقود گردیده و نیز کلیدهایی است که قفل‌های آنها پیدا نشده است.

نخستین پادشاه عثمانی، که پیش از انتقال خلافت به آنان، برای کعبه قفل ارسال کرده «سلطان بایزید دوم» بود - که ما پیشتر از او یاد کردیم - و از میان این مجموعه قفل‌ها دو قفل به وی مربوط می‌گردد که هر دو از نظر شکل و نوشتجات رویشان، بسیار شبیه



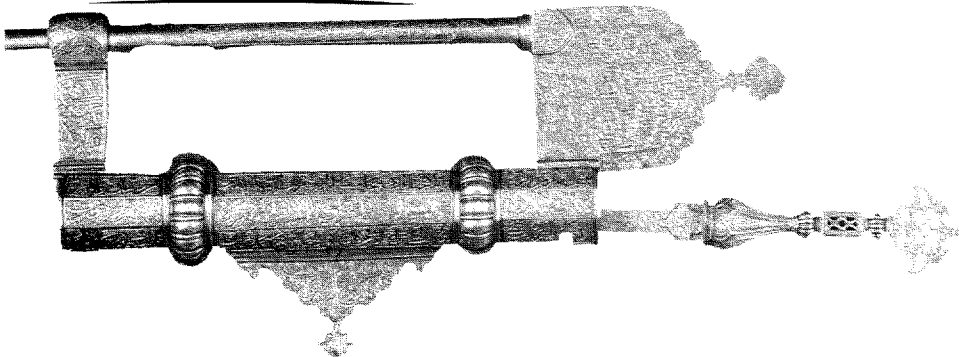
یکدیگر به نظر می‌رسند.



(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۵۱)

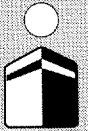
این دو از آهن ساخته شده و روی آنها آیاتی از قرآن کریم، نام پادشاه و سازنده آنها به صورت طلا کوب نوشته شده است، ولی برخی از قفل‌هایی که از زمان «سلطان سلیمان قانونی» تا زمان «سلطان احمد اول» ساخته شده، از جنس نقره‌اند و روی آنها را روکشی از طلا پوشانیده است. این قفل‌ها از نظر شکل به یکدیگر شبیه‌اند و تفاوت اندکی با هم دارند.

در میان آنها قفل و کلیدی را می‌بینیم که در قرن دوازدهم هجری (۱۶ میلادی) ساخته شده و به زمان «سلطان مراد سوم» باز می‌گردد:



(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۸۰)

امتیاز این قفل و کلید بر بقیه، در دقت ساخت و تزیینات آن است. در صورتی که قفل‌های ساخت «سلطان سلیمان قانونی» ساده و بی‌پیرایه است.





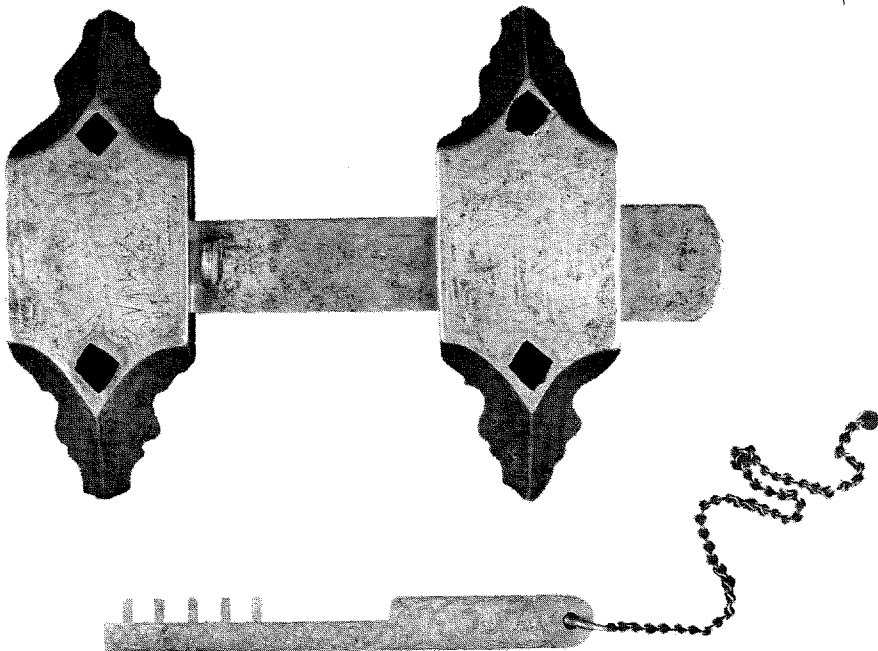
بیشترین تعداد این نوع قفل‌ها، به «سلطان احمد اول» مربوط است؛ بعضی از آنها که دارای زبانه‌اند، از آهن ساخته شده و بعضی از نقره‌اند و به مناسبت تعمیرات کعبه، در زمان او به مکه ارسال شده‌اند. این دسته از کلیدها، نمونه‌های زیبایی هستند که نقوش روی آنها به شیوهٔ طلاکوب و نقره کوب بر روی زمینهٔ آهنی ترسیم شده است:



(قفل کعبهٔ معظمه در دورهٔ عثمانی به شمارهٔ ثبت ۲/۲۲۶۳)



از جمله مشخصات قابل توجه قفل‌های کلون دار (کشویی) سنگینی وزن آنها است. این قفل‌ها از نقره است و وزن برخی از آنها بر رویشان نوشته شده که به پنج هزار درهم می‌رسد:

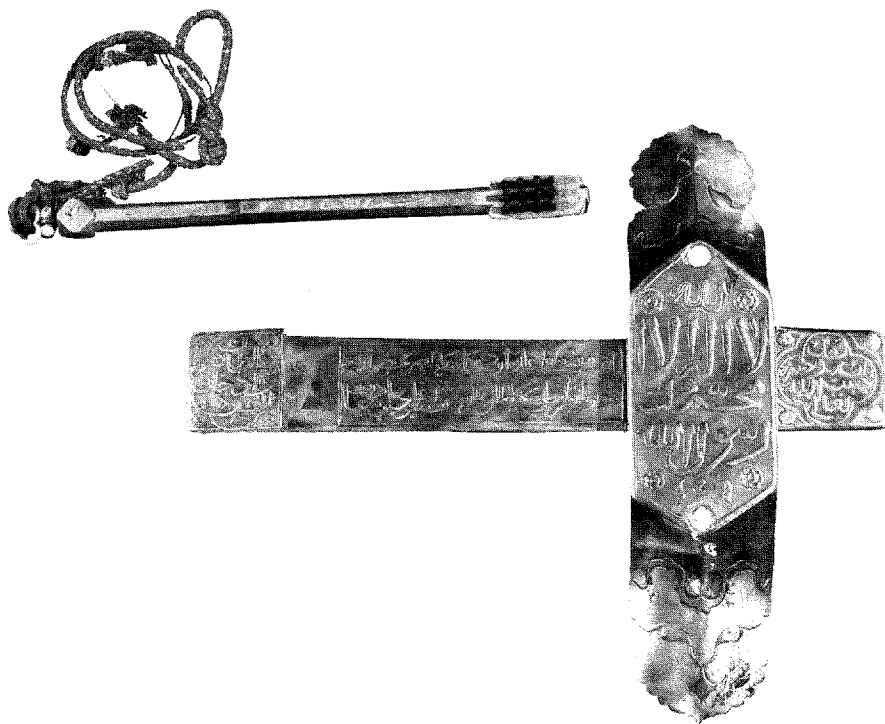


(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۶۱)



(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۵۷ و ۲/۲۲۵۸)





(کلید، قفل و زنجیر کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۵۳، ۲/۲۲۵۴، ۲/۲۲۵۹)

### مشخصات قفل‌های عثمانی

در میان قفل‌های زمان مملوکی، نخستین قفل، استوانه‌ای شکل چند پهلو است و بیشترین قفل‌های عصر عثمانی را هم همین‌گونه قفل‌ها تشکیل می‌دهد. جنس این قفل‌ها از طلا است و این خود از مشخصات قفل‌های عثمانی است.

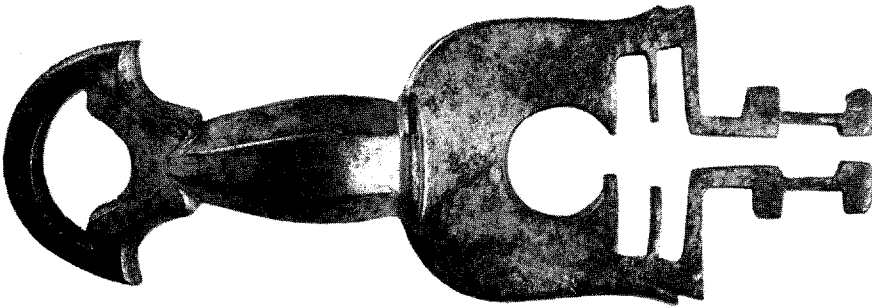
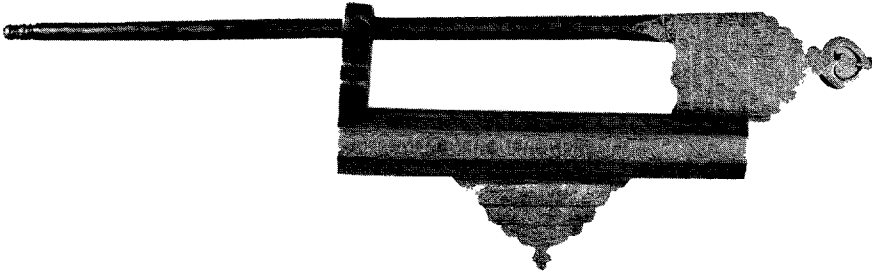
مشخصهٔ دیگر آنها، وجود قسمت اضافی بالای بدنهٔ قفل است که به «مرآت»<sup>۳</sup> معروف است و بالای آن نیز قسمت کوچکی است که ما نام آن را «رصیعه»<sup>۴</sup> می‌گذاریم. چنانکه از لابه‌لای ترک خوردگی‌های سطح قفل، داخل آن‌ها پیدا است. میلهٔ عمودی آنها، که هنگام بستن به داخل قفل فرو می‌رود و به  $\frac{1}{5}$  تا ۲ میلی متر می‌رسد، از جنس آهن ساخته شده و با روکشی از طلا پوشیده شده است.

نقوش موجود روی قفل‌ها و کلیدهای عثمانی، به وسیلهٔ ایجاد شیارهایی نمودار شده و کاملاً واضح و مشخص می‌باشند و تزئینات مرسوم آن عصر را شامل می‌شود؛

نظیر تریینات گیاهی، بادبزن‌هایی از برگ‌های نخل، شکوفه‌ها و گل‌ها:



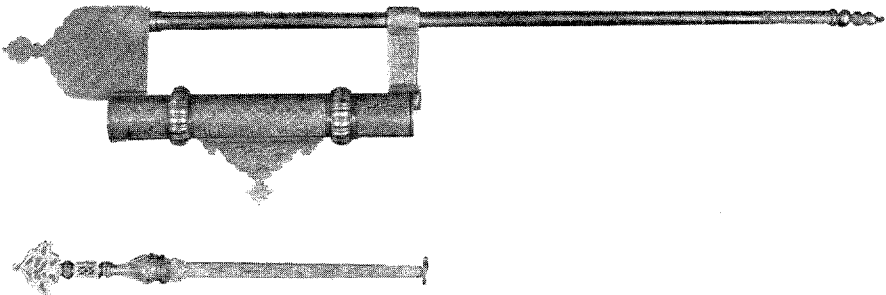
(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۶۰)



(قفل و کلید کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۶۲)



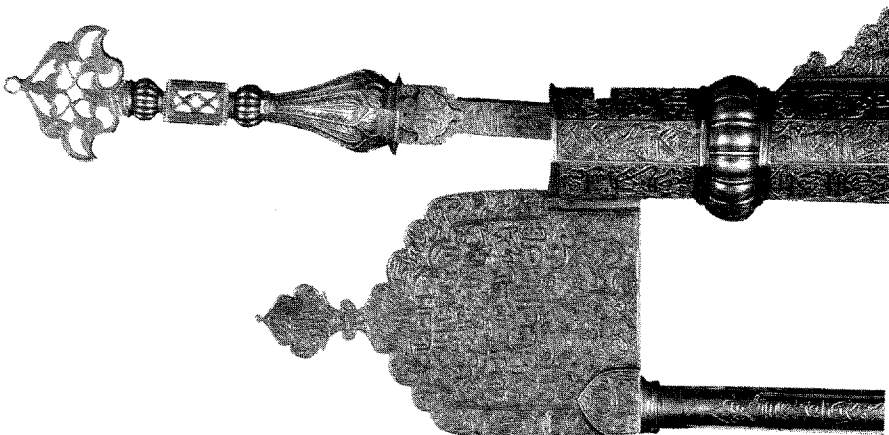
نمونه نادر این مجموعه؛ قفل و کلیدی است که به زمان «سلطان مراد سوم» می‌رسد:



(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۸۰)

نوشته‌های روی قفل‌ها و کلیدهای این بخش، بیشتر به خط ثلث است و آنچه آنها را از قفل‌ها و کلیدهای دوره مملوکی و عباسی ممتاز می‌سازد این است که آیات کمتری از قرآن، روی آنها نگارش یافته و قسمت‌های اضافی آنها که به «مرآت» و «رصیعه» نامگذاری کرده‌ایم، بیشتر به ثبت نام‌های پادشاهان عثمانی اختصاص یافته است و آیات قرآن بر بدنه قفل‌ها که به شکل چند پهلو ساخته شده‌اند، نوشته شده است.

نکته در خور توجه دیگر آن‌که آخرین کلید این مجموعه، که در موزه طوب‌قاپی به شماره ۲/۲۲۲۷، وجود دارد، از نظر ساخت و فلز به کار رفته در آن، اصلاً اندلسی (اسپانیایی) است و این مسأله، با مقایسه آن با کلیدهای مشابه، به دست می‌آید؛ زیرا یکی از فرمانروایان مسلمان آن سامان به کعبه اهدا کرده است.



(کلید کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۸۰)



نام سه تن از سازندگان قفل‌ها و کلیدهایی که در ضمن مجموعه موجود در موزه طوپ‌قاپی است، به ترتیب زیر بر روی آنها نوشته شده است:

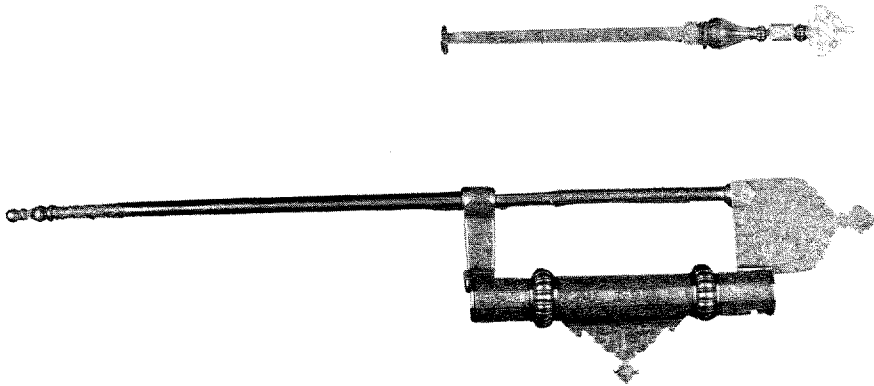
۱- کار الیاس فرزند یوسف فرزند احمد مکی: (تصویر ص ۹۳، شماره ثبت ۲/۲۲۱۱)

۲- کار داود فرزند عبد الودود:



(قفل کعبه معظمه در دوره عثمانی به شماره ثبت ۲/۲۲۵۲)

۳- کار محمد فرزند عماد:



(قفل و کلید کعبه معظمه به شماره ثبت ۲/۲۲۷۳ و ۲/۲۲۸۰)

از جمله اتفاقات جالبی که در بخش مجموعه قفل‌های کعبه، در موزه طوپ‌قاپی رخ داده، این است که این مجموعه، بر اساس رده‌بندی تاریخی، باقطعه‌ای از قفل چوبی شروع می‌شود که به قرن سوم هجری (۹ میلادی) باز می‌گردد و آخرین آنها نیز قفل چوبی است که به زمان «سلطان عبدالعزیز»؛ یعنی به قرن سیزدهم هجری (۱۳ میلادی) مربوط می‌شود.



## فصل دوم: تصاویر و پی نوشته‌ها

۱. عصر عباسی

تصویر شماره ۱: قطعه‌ای از یک قفل، تاریخ ساخت: قرن ۲-۳ هجری (۲۹۰-۸)

درازا: ۲۳ سانتی‌متر، پهنا: ۷ سانتی‌متر، ضخامت: ۶/۵ سانتی‌متر

شماره ثبت: ۲/۲۲۹۴



(تصویر ۱)

این تصویر یک قسمت از پل ارتباط اصلی<sup>۵</sup> راکه برای یک قفل چوبی است نشان می‌دهد، روی آن پوششی از سرب داده شده و نوشته‌های نیمه برجسته‌اش در هشت سطر، به ترتیب زیر زینت بخش آن گردیده است:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ / مُحَمَّدٌ / رَسُولُ اللَّهِ / صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ / وَ سَلَّمَ.

این نوشته‌ها را از هر سو خطوطی [مستطیل] از تارهای قلع احاطه کرده است. دو سوراخ دو طرف آن هم چه بسا برای بستن قفل به کار می‌آمده و دندانه‌های موجود در داخل قفل از آهن می‌باشد.

تصویر شماره ۲: کلید، تاریخ ساخت: ۵۵۵ هجری (۱۱۶۰م)

سازنده: الیاس بن یوسف بن احمد مکی، درازا: ۳۵/۵ سانتی‌متر

شماره ثبت: ۲/۲۲۱۱، [کلید در صفحه ۲۹ گرفته شود]

نوشته‌های روی کلید به صورت طلا کوب و نقره کوب می‌باشد که روی بدنه آن که از جنس آهن است ترمیم شد و این نوشتار داخل شکل‌هایی فشنگی شکل قرار داده



شده است، روی بدنه قسمت «الف» سوره حمد و اخلاص و جمله «هذا مفتاح كعبة الله شرفه الله» وجود دارد و بر روی دسته آن آیه: «نصر من الله وفتح قريب» نوشته شده است و بر قسمت ب بدنه آن، در دو سطر «آیه الكرسي» ثبت شده و هر سطر داخل چند شکل قشنگی است که در طول بدنه امتداد دارد و در فاصله میان بدنه کلید و دسته آن این عبارت آمده است: «عمل الیاس بن یوسف بن احمد مکی» و بر دسته آن عبارت: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» نگاشته شده ولی تنها آیات قرآن در این کلید طلاکوب گردیده و در سر کلید هم که حلقه از میان آن عبور کرده، اشکال هندسی یافت می شود و بر قسمت پایین قفل که کارگشودن قفل را انجام می دهد دعای: «یا دِیَّانُ، یا مَنَّانُ، یا سُبْحانُ» حکاکی شده است.<sup>۶</sup>

تصویر شماره ۳: کلید، تاریخ ساخت: رمضان ۵۰۶ هجری (۱۱۱۲م)

درازا: ۳۷ سانتی متر، شماره ثبت: ۲/۲۲۱۰

دو کلیشه از بدنه قسمت الف و قسمت «ب»

این کلید از برنج ساخته شده و روی بدنه آن، نوشته هایی طلاکوب گردیده ولی قسمت های دیگر آن؛ یعنی دسته و حلقه آن با نقوش و ساق و برگ گیاهی به سبک مکتب هنری موصل تزئین شده است. از نظر استاد «سوردل» تاریخ این کلید به سال ۵۷۶ میلادی باز می گردد که همزمان با دوره زمامداری ابوالعباس احمد عباسی ملقب به ناصر (۵۷۵-۶۶۲) می باشد. که بر روی کلید نوشته شده است و به نظر ما تاریخ ثبت شده روی آن ۵۰۶ هجری خوانده می شود نه ۵۷۶.

نوشته ها: روی بدنه قسمت «الف» آیاتی از سوره آل عمران است که با آیه: «ان أول بیت...» شروع و به «ومن دخله کان آمنا...» پایان می یابد.

روی بدنه قسمت «ب»: «ولله علی الناس حج البیت من استطاع الیه سبیلاً...» آمده، سپس نام خلیفه و تاریخ آن به این صورت نوشته شده است: «عمل هذا المفتاح فی ایام دولت الخلیفة الناصر سیف الدین امیر المؤمنین فی التاریخ من شهر رمضان لسنة ست و خمسمایة»

بر دسته کلید نام پیامبر ﷺ و نام خلفای راشدین در حاشیه کلید عبارت: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» نگاشته شده است در این نوشتار، ضعف شیوه نگارش و عدم دقت در توزیع





کلمات بر سطح مورد نظر کلید مشاهده می‌شود.

تصویر شماره ۴: کلید، تاریخ ساخت: ۵۷۷ هجری (۱۱۸۱م) زمان خلیفه ناصر

درازا: ۲۸/۵ سانتی متر، شماره ثبت: ۲/۲۱۲۱۷، کلیشه کلید

کلید از پرونز ساخته شده و روی قسمت مسطح آن آیاتی از قرآن کریم به شیوه طلاکوب وجود دارد، در صورتی که دیگر بخش‌های آن را نقوشی از ساقه‌های به هم پیچیده گیاهی و نیز خطوطی مستقیم زینت بخشیده و بر خلاف دیگر کلیدها در انتهای بدنه، نیم دایره‌ای میان تهی قرار دارد.

در قسمت مکعب دسته کلید به نگارش لفظه جلاله به شیوه طلاکوب بسنده شده است و از سوراخی که در بالای دسته قرار دارد برمی آید که کلید دارای حلقه‌ای بوده که احتمالاً افتاده است.

بر روی قسمت «الف» کلید می‌خوانیم: «ان اول بیت...» تا «کان آمنا» و برطرف مقابل آن؛ یعنی قسمت «ب»: «ولله علی الناس» تا «ومن کفر فان الله غنی عن العالمین» نوشته شده است و سپس عبارت: «بسم الله الرحمن الرحیم» نگارش یافته است. نوشته‌های جنبی بر دو قسمت کم عرض کلید دیده می‌شود؛ در قسمت «الف» می‌خوانیم: «هذا ما عمل لبیت الله الحرام فی ایام مولانا الامام بن الامام المقتدی علی سائر الأنام ابو جعفر المستنصر» و بر قسمت «ب»: «ادام الله دولة امیر المؤمنین ابوالعباس بتاریخ خمسمائه و سبع و سبعین» و پس از تاریخ کلید، آیه «وما أرسلناک الا رحمة للعالمین» نوشته شده است.

استاد سوردل در صفحه ۶۴-۶۶ مقاله خود، تاریخ این کلید را ۶۷۷ هجری ذکر کرده است. البته این گفته، اظهار نظرهای مختلفی را در پی داشته است.<sup>۷</sup>

تصویر شماره ۵: کلید، تاریخ ساخت: قرن ۶ هجری (۱۲م)

درازا: ۳۷/۵ سانتی متر، شماره ثبت: ۲/۲۲۲۴، دو کلیشه از روی کلید

این کلید به همان شیوه کلیدی که در تصویر شماره ۲ وجود دارد، از آهن ساخته شده و نوشته‌های روی آن همانگونه طلاکوب و نقره کوب گردیده، با این تفاوت قسمتی از آن که وارد قفل می‌شود اندکی کوتاه‌تر از آن می‌باشد.

قسمتی که بعد از حلقه کلید قرار دارد از دو بخش [بیضی شکل] تشکیل شده که بر



روی میله‌ای که در امتداد بدنه کلید است می‌چرخد و دو سر حلقه آن شبیه سر اژدها می‌باشد.

نوشته‌های روی قسمت «الف» بدنه، آیه نخست و نیمی از آیه دوم سوره «فتح» است و بر روی قسمت چند ضلعی دسته آن آیات ۲۷ تا ۲۹ سوره «فتح» و نیز آیات ۲۶ و ۲۷ سوره حج نگارش یافته و بر روی حلقه آیات ۲۳ و ۲۴ سوره «حشر» و آیات ۲۱ و ۲۲ سوره «توبه» آمده است و بر باریکه‌های قسمت کم حجم و بدنه کلید نیز آیات دیگری از سوره حشر نوشته شده که در تصویر منعکس نگردیده است.

بر روی قسمت «ب»، «آیه الكرسي» روی حلقه کلید و نیمه دوم آیه نخست سوره فتح و تمام آیه سوم آن - که بخشی از آن بر دو قسمت الف آمده بود - بر روی بدنه نقش بسته است.<sup>۸</sup>

تصویر شماره ۶: کلید، تاریخ ساخت: قرن ۶-۷ هجری (۱۲-۱۳ م)

درازا: ۳۶ سانتی‌متر، شماره ثبت: ۲/۲۲۱۲

این کلید از برنج ساخته شده و روی آن طلاکوب گردیده و نقوش و تزیینات گیاهی آن شامل برگ‌ها و ساقه‌های پیچ‌دار گیاهی است، نقطه‌ها هم روی دسته و حلقه کلید وجود دارد. بریدگی هم در قسمتی از بدنه کلید وجود دارد که بدین ترتیب تفاوتی میان این کلید از نظر شکل و دیگر کلیدها پیدا شده است و امکان آن دارد که این سبک نقش نگار از مکتب هنری موصل الهام گرفته باشد.

نوشته‌ها: در روی قسمت «الف» آن آیات اول تا سوم سوره مبارکه فتح و سپس جمله «صَدَقَ اللهُ الْعَظِيمَ وَرَسُولُهُ» آمده و در روی قسمت «ب» آیه شریفه «نصر من الله وفتح قریب» و جملات: «وبشر المؤمنین یا محمد، لاله إلا الله محمد رسول الله» ثبت شده و در سطر بعد: «هذا ما امر بعمله الشيخ الكبير المحترم غانم الشعبي (فاتح) بیت الله الحرام آمده است. غانم شبیبی وابسته به خاندان خدام کعبه می‌باشد.<sup>۹</sup>

تصویر شماره ۷: کلید، تاریخ ساخت: قرن ۶-۷ هجری (۱۲-۱۳ م)

درازا: ۲۴/۵ سانتی‌متر، شماره ثبت: ۲/۲۲۱۴، دو کلیشه از دو روی کلید

این کلید از برنج ساخته شده و سپس طلاکوب گشته و با نقوشی از ساقه‌های گیاهی و خطوطی شکسته، به صورتی ساده تزیین گردیده است. تفاوت این کلید با دیگر کلید در



آن است که این کلید در قسمت دسته مسطح است و حالت دایره‌ای شکل به آن داده نشده است.

نوشتجات: در طرف «الف» بدنه، در قسمت میانی، به جای مفتاح با الف، «هذه مفتاح مكة» آمده و در طرف - قبل و بعد از آن - آیه الكرسي نقش تا «وسع كرسيه السموات» نقش بسته است و بقیه آن در طرف «ب» کلید در قسمت کم عرض آن آمده است و قسمت پهناور آن را این آیه پر کرده است: «نصر من الله و فتح قريب» عبارات: «و بشر المؤمنين يا محمد» ولی در سبک نگارش و در نقش و نگار آن ظرافت دیده نمی‌شود، چنانچه تاریخ و نام سازنده در آن نیست و با وجود جمله «هذه مفتاح مكة» درباره اختصاص آن به در کعبه تأکید نشده است.<sup>۱</sup>

تصویر شماره ۸: کلید، تاریخ ساخت: ۶۲۱ هجری (۱۲۲۴م)

درازا: ۲۹ سانتی‌متر، شماره ثبت: ۲/۲۲۷۵، محل کلیشه

این کلید از برونز ساخته شده و بدنه آن را نقوش طلا کوب و نقره کوب پوشش داده است. دسته کلید از سه قسمت تشکیل شده؛ قسمت بالای آن چند ضلعی است.

و بر روی یک محور داخلی می‌چرخد، تزیینات قسمت کروی شکل دسته عبارت‌اند از: نقوشی از برگ‌ها و ساقه‌های گیاهی و تزیینات قسمت مکعب شکل دسته عبارت است از: نقوش کلاسیک قدیمی و دوردیف خطوط مارپیچ که در وسط آن دو، ساقه‌های گیاهی برگ‌دار وجود دارد و در قسمت کروی سر کلید، فرورفتگی‌هایی به شکل نگین وجود دارد و در اطراف آن خط‌های شکسته دیده می‌شود و حلقه کلید مفقود گردیده است.

نوشته‌ها: بر روی قسمت «الف» بدنه، نوشته‌ها با «بسم الله الرحمن الرحيم» شروع و سپس با آیات: «ان اول بيت» تا «وطهر بيتي للطائفين» پایان یافته است و بر یک ضلع کم عرض آن بقیه آن آیه؛ یعنی «والقائمين» تا «وعلى كل ضامر يأتين» نوشته شده و بر روی قسمت «ب» دنباله همان آیه؛ یعنی «من كل فج عميق» تا «وليطوفوا بالبيت العتيق» ذکر شده و سپس، آیه ۳۷ سوره ابراهیم؛ یعنی «ربنا انى اسكنت من ذريتى واد غير ذى ذرع» تا «ربنا ليقموا» ثبت شده است، و ادامه آن بر دیگر کناره کم عرض کلید آمده و به عبارت: «عمل المفتاح المبارك برسم البيت الشريف فى ايام مولانا الخليفة ابوالعباس



احمد سنة ۶۲۱» پایان یافته است.<sup>۱۱</sup>

تصویر شماره ۹: کلید، تاریخ ساخت: رجب ۶۲۲ هجری (۱۲۲۵م) زمان خلیفه مستنصر بالله. درازا: ۲۸ سانتی متر، شماره ثبت: ۲/۲۲۱۲

این کلید از جنس برنج می باشد و روی آن نوشته ها و نقوش طلاکوبی وجود دارد و در حاشیه دو سر بدنه کلید شیارهای عمیقی ایجاد و با قیر انباشته شده است.

و در قسمت های دیگر آن نقوشی طلاکوب وجود دارد که عمده آن ها با نقوشی از ساقه های گیاهی و خطوط پیچ دار تشکیل شده است.

نوشته ها: بر روی بدنه قسمت «الف» کلید در دو سطر متوازی آیات ۹۶ و ۹۷ سوره آل عمران نگارش یافته که با «ان اول بیت» آغاز و تا «ان الله غنی عن العالمین» ادامه می یابد و در قسمت مکعب دسته کلید آیه ۵۸ سوره نساء؛ یعنی: «ان الله یامرکم ان تؤدوا الامانات...» ثبت شده است. و بر روی بدنه قسمت «ب» نیز در دو سطر متوازی این عبارات نگارش یافته است: «هذا ما عمل لبیت الله الحرام فی سنة اثنین و عشرين و ستمایه شهر رجب. ادام الله نصر مولانا الامام المفترض الطاعة علی سایر الانام المستنصر بالله امیر المؤمنین عزه الله نصره».

این کلید با کلید شماره ۶ به شماره ثبت ۲/۲۲۱۲ در درون کیسه ای از دیبای سبز در اندازه ۱۵×۴۸ سانتی متر، یافت شده است و دو طرف آن با تارهای زرین گل دوزی شده است و بر آن این عبارت آمده است:

«أمر بعمل هذا الكيس المبارك مولانا الوزير احمد پاشا<sup>۱۲</sup>، یسر الله (الامور) له» و در قسمت میانی کیسه، بخشی از آیه ۵۸ سوره نساء ثبت شده است.<sup>۱۳</sup>



### ○ پی نوشتها:

۱. در شماره قبل، باب توبه، پشت رکن یمانی، معرفی شده بود که صحیح آن و پشت رکن عراقی است.

۲. نک: مجله اهلاً و سهلاً، سال ۹، شماره ۲، ۱۹۸۵ میلادی.

۳. مرآت گر چه به معنی آینه است ولی قسمت یاد شده، از آینه نیست و این نامی است که بر آن

نهاده‌اند.

۴. رصیعه به معنی شیء گوهر نشان و زرکوب می‌باشد.

۵. هر قفل نیاز به دو گیره و یا پل ارتباطی داشته که هریک از آن دو بر لبه یک لنگه از درها نصب می‌شده و میله قفل از میان آن‌ها عبور می‌کرده و سپس با کلید مخصوص بسته می‌شده است. م.

۶. نک: سوردل صص ۴۳-۴۶.

۷. نک: سوردل، ص ۴۶.

۸. نک: سوردل، ص ۴۶.

۹. نک: سوردل، صص ۵۶، ۵۷.

۱۰. نک: سوردل، صص ۵۸-۵۹.

۱۱. نک: سوردل، صص ۵۱-۵۳.

۱۲. احمد پاشا فرزند حسن پاشا، متوفی ۱۷۴۷ میلادی است، پدر او حاکم بغداد بود. احمد پاشا از سوی «میر میران» به فرمانداری شهر کرکوک عراق در سال ۱۷۵۱ هجری منصوب شد و از آن پس، برای مدتی طولانی بر ولایت بصره امارت داشت، تا سطح وزارت ارتقای مقام یافت و در سال ۱۷۳۳ حاکم بغداد شد و بعد محل مأموریت او به شهرهای رجب و رقه (در سوریه فعلی) تغییر کرد

۱۳. نک: سوردل، صص ۵۴-۵۵.



## خبری تأسف بار و غم‌انگیز!

با کمال تأسف خبر یافتیم که در اواخر مرداد ماه سال ۱۳۸۱ش. مسجد و مقبره حضرت علی بن جعفر علیه السلام و نیز قلعه مربوط به آن، در منطقه عریض واقع در شارع المطار مدینه منوره، تخریب شده است.

پیش از این نیز مسجد فضیخ و برخی آثار ارزشمند دیگر ویران گردیده که هیچگونه توجیه دینی، عقلی و منطقی نداشته و ندارد. ضمن محکوم نمودن این اقدام ضد فرهنگی، اطلاعات تکمیلی را ان شاء الله در آینده در اختیار خوانندگان محترم میقات حج قرار خواهیم داد.

میقات حج